

Η συνάρτηση μυστικισμού - ορθολογισμού

Πολιτισμός / Λογοτεχνία - Φιλολογία

Μυστικισμός και ορθολογισμός αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς και αντίπαλους τρόπους αντίληψης και κατανόησης του κόσμου: μέσω της μυστικής εμπειρίας και της ενόρασης ο μυστικισμός, μέσω της λογικής σκέψης, συναρτημένης με την εμπειρία των αισθήσεων ο ορθολογισμός.

Ο μυστικισμός βασίζεται στην πίστη για την αλήθεια του μυστικού βιώματος και δε χρειάζεται επαλήθευση. ο ορθολογισμός βασίζεται στη λογική αποδειξιμότητα και στην εμπειρική επαλήθευση των αξιωμάτων του.

Από τις επισημάνσεις αυτές γίνεται φανερό η λειτουργικότητα αυτού του κριτηρίου για μια γενική τυπολόγηση των πολιτισμικών συστημάτων. Με γνώμονα τις πιθανές σχέσεις ανάμεσα στους δύο πόλους, μπορούμε θεωρητικά να προβλέψουμε κι εδώ τρεις τουλάχιστον βασικούς τύπους αντίληψης και σημασιοδότησης:

α) Απόλυτη προτεραιότητα της μυστικής εμπειρίας έναντι του ορθού λόγου.

β) Απόλυτη προτεραιότητα του ορθού λόγου έναντι της μυστικής εμπειρίας.

γ) Συγκερασμός και σύνθεση ορθολογισμού και μυστικισμού.

Στην πρώτη εκδοχή, η προτεραιότητα της μη επαληθεύσιμης μυστικής εμπειρίας καθιερώνει ένα χάσμα ανάμεσα στη μυστικιστική θεώρηση του κόσμου και στην άμεση εμπειρία των αισθήσεων. Διάσταση που οδηγεί στην αμφισβήτηση της αλήθειας του ορατού κόσμου (η εικόνα του οποίου θεωρείται ψευδής και παραπλανητική) και στην εδραίωση της πεποίθησης ότι ο αληθινός κόσμος δεν είναι προσιτός στις αισθήσεις.

Έτσι εισάγεται ο δυισμός, δηλ. η αντιθετική σχέση ανάμεσα στον ορατό, υλικό, φυσικό κόσμο, που είναι πλάνη, και στον άρατο πνευματικό, μεταφυσικό κόσμο, που είναι η μόνη πραγματικότητα. Η κοσμοθεώρηση αυτή συνδέεται με τους πνευματικούς πολιτισμούς της Ανατολής, που εισήγαγαν και καθιέρωσαν τις μεταφυσικές θρησκείες.

Η δεύτερη εκδοχή, στην ακραία της έκφραση, της απόλυτης προτεραιότητας του ορθού λόγου, οδηγεί σε μια υλιστική αντίληψη του κόσμου, που απορρίπτει την ιδέα του θεού και τη θρησκευτική πίστη και εγκαθιδρύει στη θέση τους την παντοδυναμία του ανθρώπινου νου.

Σ' αυτή τη θεώρηση αναγνωρίζεται εύκολα η «ύβρις του δυτικού ανθρώπου», όπως

ονομάστηκε η νεότερη αθεϊστική φάση του δυτικού αστικού πολιτισμού (θα μιλήσουμε γι' αυτήν παρακάτω).

Η τρίτη εκδοχή, όπου η ισορροπία μυστικισμού και ορθολογισμού αποτελεί δομικό συστατικό της κουλτούρας, αντιπροσωπεύει ένα σαφώς διαφορετικό πρότυπο, το οποίο συσχετίζουμε με το Μεσογειακό πολιτισμικό μοντέλο.

Ξεκινούμε και πάλι από τον ελληνικό αγροτικό πολιτισμό, στον οποίο πολλοί μελετητές διακρίνουν μια σύνθεση ελληνοχριστιανισμού, όπου διατηρείται ακέραιο το ενιαίο μυθικό σύμπαν της προχριστιανικής ελληνικής μυθολογίας. Μέσα σ' αυτό το σύμπαν, με τον Απάνω και τον Κάτω κόσμο, συνυπάρχουν, χωρίς αντιφάσεις, η χριστιανική θεότητα, η Παναγία, οι άγιοι, ως βοηθοί-συμπαραστάτες του ανθρώπου, μαζί με τα (αγαθά και κακοποιά) φυσικά δαιμόνια της λαϊκής μυθολογίας, αξεχώριστα. Όλα είναι οντότητες του ίδιου ενδοκοσμικού σύμπαντος.

Η φύση είναι ταυτόχρονα το πεδίο της εμπειρίας των αισθήσεων αλλά και η περιοχή του μυστηρίου και του θαύματος, όπου η εμφάνιση του θεού, η Θεοφάνεια είναι μια οικεία, σχεδόν αυταπόδεικτη εμπειρία.

Η κοσμοαντίληψη αυτή συνιστά τυπική έκφραση της ενότητας ανθρώπου – Κόσμου στις αγροτοκτηνοτροφικές κοινότητες της ελληνικής υπαίθρου. Αυτός ο κόσμος δεν έχει θέση για μεταφυσικό παράδεισο, εμπεριέχει όλες τις αξίες. αποτελεί το μοναδικό πεδίο ευδαιμονίας και ολοκλήρωσης του ανθρώπου.

Στην ελληνική ποιητική παράδοση το μυστήριο της θείας Επιφάνειας συναρτάται με ορισμένα αξιοθετικά κριτήρια, που πηγάζουν από την αντίληψη ότι η φύση είναι ο χώρος του κάλλους και του αγαθού, η φυσική, δηλαδή, περιοχή του θεότητας.

Η αντίληψη αυτή κωδικοποιείται στην ταυτότητα κάλλος = αγαθό, που δηλώνει μια αναγκαστική συνάρτηση: ό,τι είναι ωραίο είναι και αγαθό. και αντίστροφα, δεν μπορεί να είναι αγαθό ό,τι δεν είναι ωραίο.

Η συνάρτηση αυτή αντιπροσωπεύει έναν διαχρονικό κώδικα, που τον συναντούμε από τα μεταβυζαντινά χρόνια, στην εκκλησιαστική ποίηση, στην κρητική αναγεννησιακή λογοτεχνία, στη λαϊκή όπως και στη νεοελληνική προσωπική ποίηση, όπου καθιερώθηκε από τον Σολωμό και αναπτύχθηκε από τον Παλαμά, τον Σικελιανό και τον Ελύτη.

Ο πολιτισμικός αυτός κώδικας, που η απώτερη αρχή του ανάγεται στο αρχαίο ελληνικό ιδεώδες του «καλού κάγαθού ανδρός», έχει μια ισχυρή παρουσία στο **δημοτικό τραγούδι**, όπου εκφράζεται με μια σειρά υπερθετικές ταυτότητες. Ιδιαίτερα στην πλούσια κατηγορία των λαϊκών διστίχων, η σχετική εικονοπλασία βασίζεται σε μια μεταφορά: όμορφη κόρη = άγγελος:

*Άγγελος είσαι, μάτια μου, κι αγγελικά χορεύεις
κι αγγελικά πατείς στη γης και μένα με παιδεύεις*
(Μ. Λιουδάκη, Μαντινάδες, 24.1).

Την αντίληψη αυτή εκφράζουν πολλά δίστιχα που έχουν θέμα τον ύμνο της ομορφιάς. Όταν ο λαϊκός ποιητής θέλει να εξάρει την ομορφιά σε υπερθετικό βαθμό, τότε την ταυτίζει με τη θεότητα:

*Όντεν περάσω και σε δω στο παραθύρι απάνω,
θαρρώ πως είσαι Παναγιά και το σταυρό μου κάνω.*
(Μ. Λιουδάκη, Μαντινάδες, 6:77).

Έτσι από την ταύτιση του κάλλους με το αγαθό περνούμε στην ταύτιση του κάλλους με το ιερό και το θείο. Και η έκφραση της λατρείας του θείου μεταφέρεται στον φορέα του κάλλους:

*Μπαίνω, σα μεις στην εκκλησιά, σε λογισμό μεγάλο:
Όντε σιμώνεις του Χριστού, ποιος προσκυνά τον άλλο!*
(προφορ. παράδοση Δυτ. Κρήτης)

Το ανάλογο ισχύει και για τη **λόγια λογοτεχνία**, όπου η ιδέα της θεότητας μέσα στη φύση συναρτάται με ένα άλλο χαρακτηριστικό του μεσογειακού χώρου, την ποιότητα του φωτός. Από τη Φεγγαροντυμένη του Σολωμού και τον Αλαφροίσκιωτο του Σικελιανού ως το αγγελικό και μαύρο φως του Σεφέρη, και την «ηλιολατρική» προοπτική του Ελύτη, το θαύμα συναρτάται με το μυστήριο του φωτός, όχι του σκοταδιού.

Μάλιστα, για το Σικελιανό και τον Ελύτη, το μυστήριο του φωτός και το θαύμα εκδηλώνεται στην ακμή του μεσημεριού, ιδέα που η απώτερη αφετηρία της ανάγεται στην ελληνική αρχαιότητα (στη λατρεία του Πάνα), μα που οι νεώτερες πηγές της βρίσκονται και πάλι στην ιταλική ποίηση του 19ου αιώνα, στον Leopardi, τον Carducci και τον D' Annunzio.

Το κλειδί αυτής της ποιητικής μυθολογίας είναι η αναγκαστική συνάρτηση του ηθικού με το αισθητικό. Χάρη στη μυστηριακή επενέργεια του ηλιακού φωτός, το θαύμα γίνεται απτή πραγματικότητα και παράλληλα -για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του ποιητή- «το ταπεινό ανυψώνεται σε θεϊκό μέγεθος και το θεϊκό κατεβαίνει στο απτό και καθημερινό, χωρίς να σημειώνεται η παραμικρότερη λαθροχειρία».

Μέσα σ' αυτό το αξιακό σύστημα εξισώνονται οι φυσικές και οι πολιτισμικές αξίες, οι «συντεταγμένες του γυμνού σώματος και της δικαιοσύνης, της αλκής και της ιερότητας, του παρθενικού και του ηδυπαθούς». Ορθός λόγος και μυστικισμός βρίσκουν τη σωστή ισορροπία.

(απόσπασμα από: *νέος Ερμής ο Λόγιος*, τεύχος 1, Ιανουάριος - Απρίλιος 2010, του **Ερατοσθένη Γ. Καψωμένου**, Καθηγητή Νέας Ελληνικής Φιλολογίας και Θεωρίας της Λογοτεχνίας)

<http://bit.ly/17AQkCI>